

УДК: 321.7:004.738.5
Примљено: 8. фебруара 2009.
Прихваћено: 15. марта 2009.
Оригинални научни рад

Српска политичка мисао
број 1/2009.
год. 16. vol. 23.
стр. 85-98.

Ивана Дамњановић

Факултет политичких наука, Београд

ЕЛЕКТРОНСКА ДЕМОКРАТИЈА (E-DEMOCRACY) КАО МОГУЋНОСТ ДЕМОКРАТИЗАЦИЈЕ

Резиме

Концепт електронске демократије (е-демократија, сајбер демократија, теледемократија), иако није до краја разјашњен у оквиру политичке теорије, нераскидиво је повезан са концептом демократизације. У досадашњој научној обради овог феномена извајају се техноцентрична и социоцентрична схватања. Заступници првог приступа сматрају да ће нове дигиталне информационо-комуникационе технологија саме по себи неизбежно довести до одређених промена у домену демократије и демократизације, док аутори који заступају социоцентрична схватања инсистирају на томе да последице технологије зависе пре свега од друштвених чинилаца. У оквиру демократске теорије све главне струје – либерална, комунитарна и делиберативна – сматрају да би електронска демократија могла да унапреди демократски процес. Они се углавном разликују по схватању основних предности електронске демократије и пожељних праваца њеног развоја. Заједнички је такође став да електронска демократија представља значајан потенцијал за демократизацију на свим нивоима – од демократске транзиције, преко даље демократизације стабилних полиархија, до демократизације друштва на локалном, али и глобалном плану.

Кључне речи: електронска демократија, сајбер демократија, теледемократија, демократизација, демократска теорија, дигиталне информационе и комуникационе технологије

Нагли развој информационих технологија отворио је још једно потпуно ново поље истраживања – однос између нових тех-

нологија и медија, на првом месту Интернета, и процеса демократизације. Медији су увек имали значајно место у размагњенима демократије и демократизације. Како Далберг (*Lincoln Dahlberg*) примећује, “свака нова комуникациона технологија, од телеграфа до кабловске телевизије, изгледа је била окидач за талас ентузијазма када је реч о потенцијалу комуникационе технологије да трансформише демократију.”¹⁾ Функционисање савремене демократије не може се посматрати потпуно одвојено од функционисања масовних комуникација, ако ни због чега другог због тога што је једно од основних права које демократија подразумева и без којих је немогућа право на приступ информацијама и то алтернативним изворима информација. У том смислу, Интернет, због броја својих садржаја и њихових извора (што за последицу има практично потпуно одсуство било какве цензуре), свакако пружа могућности које су далеко изнад могућности било ког другог медија. Интернет се међутим, разликује још низом специфичности, од којих су најважније интерактивност и брзина која омогућава добијање потврдне информације у реалном времену.²⁾

Потврђујући Маклуанову (*Marshall McLuhan*) тезу да медиј јесте порука, Интернет самим својим постојањем мења друштвене односе. Занимљиво је да упоредо са развојем Интернета, од седамдесетих година 20. века до данас, у друштвеним наукама све централније место заузима појам мреже. Према неким ауторима, мрежа ће, бити следећи водећи облик организовања – после племена, хијерархија, и тржишта – који ће редефинисати друштва, и притом природу конфликта и сарадње. Према другима, мрежа је основни образац које се може препознати у свим другим облицима организовања.³⁾ У контексту демократије и демократизације треба нагласити да је мрежа суштински не-хијерархијски облик организовања (што још увек не значи да је суштински демократска).

Као делатност која регулише све друге делатности политика не може остати незахваћена променама које је Интернет унео у друштво. Интерактивност Интернета можда је отворила је нове могућности за партиципацију грађана у политичком животу.

1) Lincoln Dahlberg, *Democracy via cyberspace*, New Media and Society, Vol. 3(2), стр. 158

2) Интернет се најчешће дефинише као велики број међуповезаних рачунарских мрежа које све користе ТЦП/ИП протоколе (ТСП/IP је скраћеница за Transmission Control Protocol/Internet Protocol). Ова ‘физичка’ дефиниција није лоша полазна тачка за истраживање са Интернетом повезаних друштвених феномена, али је њена употребљивост ипак ограничена. У научној и стручној литератури још увек, чини се, није формулисана дефиниција која би обухватила и кључне аспекте Интернета као социјалног феномена.

3) John Arquilla and David Ronfeldt, *Networks, Netwars and the Fight for Future*, First Monday, volume 6, Number 10 (October), <http://firstmonday.org/htbin/cgiwrap/bin/ojs/index.php/fm/article/view/889/798>, 10.03.2009.

Електронска демократија (*e-democracy*)⁴⁾ је релативно нов појам који још увек у мањој мери описује постојећу праксу, а у већој потенцијал нових комуникационих технологија у стварању могућности за спровођење, проширивање и продубљивање демократије.

Ради што прецизнијег одређења појма електронске демократије неопходно је разликовати га од електронске владавине, тј. управљања (*e-government, e-governance*). Концепт електронског управљања појавио се током раних 1990-их, али је практично почео да се примењује крајем те деценије, нарочито у индустријски развијеним земљама. Данас многе земље на свету имају е-говернмент пројекте, при чему, наравно, предњаче економски најнапредније земље. Електронско управљање подразумева пребацивање активности владе у онлајн (*online*) облике, са првенственим циљем да се повећа ефикасност рада. Увођење електронског управљања подразумева неколико нивоа:

1. формирање онлајн сајтова министарстава и владиних агенција и одељења
2. увођење интерактивности на ове вебсајтове како на локалном тако и на државном нивоу (одговори на најчешће постављања питања; могућност слања имејл порука)
3. пружање могућности корисницима да учествују на форумима или анкетама
4. влада и њене службе нуде онлајн услуге, како што је могућност плаћања казни, обнова дозвола, регистрација кола, пријава боравка и слично
5. сва одељења, службе и владине организације се обједињавају у јединствени владин портал, који нуди комплекс различитих услуга за популацију. Портал такође пружа грађанима могућност да учествују у онлајн дискусијама, коментаришу политичке мере и предлоге закона, и да гласају преко Интернета⁵⁾

Очигледно је да се електронско управљање пре свега оријентише на што ефикасније пружање услуга грађанима, и да нема нужно везе (осим евентуално у последњој фази) са оним што се подразумева под елементима демократског процеса. Са друге стра-

4) У употреби су и термини *дигитална демократија (digital democracy)*, *теледемократија (teledemocracy)* и *сајбер демократија (cyberdemocracy)*

5) Irina Netchaeva, *E-government and E-democracy: A Comparison of Opportunities in the North and South*, *Gazette: the international journal for communication studies*, Vol. 64, No. 5, стр. 467-468

не, е-говернмент може, у свом крајњем облику, подразумевати и неки или све облике електронске демократије.

Електронска демократија се може дефинисати као коришћење информационих и комуникацијских технологија и стратегија од стране актера демократског процеса (влада, изабраних званичника, медија, политичких организација, грађана/бирача) у политичким и управљачким процесима на нивоу локалних заједница, држава или на међународном плану.⁶⁾ Већ из овакве дефиниције видљиво је да се улога Интернета у процесу демократизације може истраживати у свим контекстима демократизације – процесу демократске транзиције, демократизацији друштва у најширем смислу, као и демократизацији сфере међународних односа.

Из наведене дефиниције може се уочити још један битан аспект електронске демократије – иако се најчешће у овом контексту спомиње употреба Интернета електронска демократија подразумева и употребу других технологија, попут мобилне телефоније или кабловске телевизије. Заправо, сама појава концепта електронске демократије, у облику *теледемократије* и везује се за развој кабловске телевизије седамдесетих година 20. века. Овај модел електронске демократије подразумевао је “појединце који директно владају из својих фотеља преко употребе телекомуникационих медија”.⁷⁾ Даља анализа ће се ипак у највећој мери бавити могућностима које за демократизацију има Интернет, јер је на то оријентисан, како ће се видети, највећи део академске (и не само академске) расправе о овом питању.

Иако неки аутори изричито тврде да “нема е-демократије и да може постојати само демократија као таква,”⁸⁾ утицај Интернета на политику и пре свега облике политичког деловања постао је тема широке расправе у академским круговима. Према речима Хенда и Сендивела (*Martin Hand, Barry Sandywell*), “данас је свега неколико области јавног и приватног живота и са њим повезаних ‘друштвених проблема’ о којима се не расправља у терминима ‘утицаја’ Интернета на њих”.⁹⁾

6) Дефиниција Стивена Клифта, <http://www.publicus.net/articles/edemresources.html>

7) Lincoln Dahlberg, *Democracy via cyberspace*, New Media and Society, Vol.3(2), стр. 158

8) Irina Netchaeva, *E-government and E-democracy: A Comparison of Opportunities in the North and South*, Gazette: the international journal for communication studies, Vol. 64, No. 5, стр. 470

9) Martin Hand and Barry Sandywell, *E-topia as Cosmopolis or Citadel: On the Democratizing and De-democratizing Logics of the Internet, or, Toward a Critique of the New Technological Fetishism*, Theory, Culture & Society, Vol 19 (1-2), стр. 204

Мишљења истраживача о демократском потенцијалу Интернета и могућностима за успостављање електронске демократије у различитом обиму и формама у великој мери се разликују. Чини се да један број аутора заступа став који Хенд и Сендивел називају “новим технолошким фетишизмом”¹⁰⁾ Основна грешка оваквог приступа, по њиховом мишљењу, јесте понављање позиција технодетерминизма, тј. у историји научне мисли о друштву већ виђене тезе да су машине, односно технологија, односно “производне снаге” каузално одређујући услов људске егзистенције.¹¹⁾

Оваква схватања, сматрају Хенд и Сандивел, могу се поделити на оне који сматрају да ће Интернет *неизбежно* довести до демократизације свих сфера политичког и друштвеног живота, и оне који мисле да ће Интернет *неизбежно* довести до де-демократизације, повећања владине контроле над грађанима и потпуног повлачења јавног у корист приватног. Ове супротстављене утопије (то јест, како их домишљато називају, *E-topije*) они означавају као Космополис (*Cosmopolis*) и Утврду (*Citadel*) и своју упечатљиву анализу сумирају прегледом ставова приказаних у табели:

Табела 1 – Основне варијанте схватања демократизујућих и де-демократизујућих одлика Интернета (Космополис и Утврда)

Космополитиски модел Интернет демократизације	Искључиви модел Интернет де-демократизације
Информационе технологије поседују <i>интринстично</i> демократизујућа својства	Информационе технологије поседују <i>интринстично</i> де-демократизујућа својства
Информационе технологије су интринстично неутралне али <i>неизбежно</i> се стављају у службу демократизујућих глобалних снага стварања, трансфера и ширења информација	Информационе технологије су интринстично неутралне, али ће <i>неизбежно бити</i> стављена под контролу де-демократизујућих снага
Сајбер – политика је суштински прагматичан или инструментални задатак максимализације <i>јавног приступа</i> хардверу и софтверу за који се мисли да исцрпно дефинише технологију о којој је реч	Сајбер – политика је суштински <i>отпор</i> и <i>извртање</i> анти-демократских ефеката технологије о којој је реч

10) Martin Hand and Barry Sandywell, *E-topia as Cosmopolis or Citadel: On the Democratizing and De-democratizing Logics of the Internet, or, Toward a Critique of the New Technological Fetishism*, Theory, Culture & Society, Vol 19 (1-2), стр. 198

11) Martin Hand and Barry Sandywell, *E-topia as Cosmopolis or Citadel: On the Democratizing and De-democratizing Logics of the Internet, or, Toward a Critique of the New Technological Fetishism*, Theory, Culture & Society, Vol 19 (1-2), стр. 198

Одушевљење демократизујућим могућностима Интернета вероватно делимично води порекло од такзваног “оснивачког мита” светске мреже. Овај мит сугерише да су Интернет створили људи који су деловали изван контроле власти и међународног поретка, и који у будућности неће бити подвргнути старим законима нација-држава и ранијим правилима трговине и дипломатије.¹²⁾ Овај мит (као уосталом и сви митови) има веома танку потпору у стварности с обзиром на то да је Интернет настао шездесетих година 20. века у оквиру пројекта Министарства одбране Сједињених Америчких Држава, чији је циљ био конструисање мреже за пренос података, која би могла да преживи евентуални совјетски нуклеарни удар. Стављање Мреже на располагање јавности (прво академској, а потом и широј), јесте довело до њеног донекле анархичног ширења и развоја. Неки аутори доводе у питање могућност држава да контролишу Интернет због великог обима садржаја и његових сталних промена, као и због веома брзог технолошког развоја за којим унутрашње и међународно законодавство константно каска.¹³⁾

Поред “технолошког фетишизма” снажна је у друштвеним наукама и струја која не сматра да ће Интернет *неизбежно* довести до драстичних промена у друштвеној и политичкој структури и понашању (било у смеру демократизације било у супротном смеру), али је спремна да се упусти у истраживање *могућности* Интернета у процесима демократизације или де-демократизације. За разлику од претходно изложеног *техноцентричног* приступа, *социоцентрични* прилаз инсистира на томе да технологију користе људи и то људи у својим друштвеним улогама, и да развој друштвених, па и политичких процеса, није условљен постојањем и карактеристикама технологије, већ интенцијама и понашањем појединаца и друштвених група које је користе. Вероватно је најбоља илустрација овог правца став Роберта Дала (*Robert Dahl*): “Све интензивнији развој технологије ће на овај или онај начин бити искоришћен – на добро или на зло. Она може бити употребљена на штету демократских вредности и демократског процеса, а може се и користити и за њихово унапређење. И зато без свесног напора усмереног ка коришћењу нове технологије телекомуникација за добро демократије, она може бити употребљена на начин који би био штетан по

12) *The Internet: Founding Myths*, Economist, 17. јун 2000. године, стр. 4. Цитирано према: Marcus Franda, *Launching into Cyberspace: Internet Development and Politics in Five World Regions*, Lynne Rienner Publishers, London, 2002, стр. 1

13) Видети, на пример, Антоан Ирис, *Информационе магистрале*, Clio, Београд, 1999, стр. 83-84

демократију.”¹⁴⁾ Један од пионира практичне примене е-демократије у САД, Стивен Клифт (*Steven Clift*), врло језгровито изражава мање-више сличан став: “Колико је телевизија спасла демократију, толико ће је спасти и Интернет.”¹⁵⁾

У оквиру савремене теорије демократије, сматра Далберг, приступи проблематици електронске демократије се поклапају са три главне теоријске струје: либералном, комунитарном и делиберативном. Заступници ових теоријских праваца стављају нагласак на оне аспекте е-демократије који се у највећој мери слажу са оним што сматрају извором демократског легитимитета. За либерале је то могућност изражавања појединачних интереса, за комунитарце унапређење духа заједнице и њених вредности, а за заступнике делиберативне демократије омогућавање рационалног дискурса у јавној сфери.¹⁶⁾

Следствено томе, за либерале је карактеристично истраживање практичних могућности Интернета на два начина: као средства непосредног изражавања интереса појединца у процесу доношења колективно обавезујућих одлука (на пример директно праћење законодавног процеса, могућност давања предлога и гласање путем компјутера) и као медија, који увећава количину и доступност информација неопходних појединцу да би се определио за најбољу од понуђених опција. У либералној визији, “демократија се поново посматра као компатибилна (и често испреплетана) са потрошачким капитализмом. Сајбер-демократија значи да потрошачи имају слободу да се слободно крећу по сајберспејсу и чине изборе које желе без ограничења на која наилазе у 'стварном' простору, била она физичка, географска, културна или политичка.”¹⁷⁾

Теоретичари који заступају комунитарну концепцију демократије инсистирају на потенцијалној улози нових медија и технологија у очувању и учвршћивању заједничких вредности заједнице, као и промовисању дебате, која би служила њеном заједничком животу. Овде је нагласак на супротстављености Интернета централизованим медијима који промовишу комерцијалне и владине интересе. Такође, анализира се стварање “виртуелних заједница”, које, иако могу бити географски расуте, развијају снажан осећај припадности и повезаности истим проблемима, интересима, идеологијом и вредностима, и друштвених мрежа (*community networks*)

14) Роберт Дал, *Демократија и њени критичари*, ЦИД, Подгорица, 1999, стр. 440

15) Стивен Клифт, <http://www.publicus.net>

16) Lincoln Dahlberg, *Democracy via cyberspace*, New Media and Society, Vol. 3(2), стр. 158

17) Lincoln Dahlberg, *Democracy via cyberspace*, New Media and Society, Vol. 3(2), стр. 163

које делују у “физичком свету” али користе Интернет као средство комуникације и координације. Неки од ових аутора сматрају да сајберпростор постаје ново “треће место”,¹⁸⁾ односно да замењује традиционална трећа места која је се повлаче пред променама које доноси модернизација. Са друге стране у оквиру комунитарне теорије, јавља се супротно мишљење – да активност у “виртуелним заједницама” пружа само привид ангажовања и слаби везе са заједницама, које постоје у “физичком свету” и отуђује људе од њиховог друштвеног и географског окружења.¹⁹⁾

Неки аутори сматрају да протеклу деценију, када је о демократској теорији реч, дефинише “делиберативни заокрет”.²⁰⁾ Није искључено да је ово последица, између осталог, и новог правца промишљања делиберативне демократије који укључује разматрање Интернета у овом контексту. Број објављених радова на ту тему говори у прилог овој тези. Најкраће говорећи, аутори који припадају овом правцу сматрају да Интернет пружа нове могућности за демократску расправу, омогућавајући стварање једне нове јавне сфере. Иако се теоретичари делиберативне демократије у својим ставовима прилично разликују, поменимо да су формални услови за функционисање делиберативне јавне сфере слободан приступ, једнако учешће и правила процедуре у потпуности обзнањена учесницима. Интернет, тврде неки од ових аутора, испуњава ове захтеве у подједнакој мери као и комуникација лицем у лице.²¹⁾

Једно од за сада најчешћих, али и најједноставнијих схватања улоге Интернета у демократизацији је увођење неког облика “директне демократије” издашним коришћењем референдума при гласању електронским путем”.²²⁾ Занимљиво је, међутим, да су неки врло значајни аутори који се могу сврстати у либерални табор, или бар међу заступнике процедуралних и минималистичких дефиниција демократије које се често повезују са либерали-

18) Израз “треће место” увео је у друштвену теорију увео Реј Олденбург у својој књизи *The Great Good Place: Cafes, Coffee Shops, Community Centers, Beauty Parlors, General Stores, Bars, Hangouts and How they Get You through the Day* (New York, 1989), да означи просторе за неформално дружење, који су између посла и куће, и који, по овој концепцији, имају суштински значај за формирање заједнице. Интересантан приказ и анализа овог концепта могу се наћи у Кристофер Лаш, *Побуна елита и издаја демократије*, Светови, Нови Сад, 1996.

19) Lincoln Dahlberg, *Democracy via cyberspace*, New Media and Society, Vol. 3(2), стр. 163-166

20) David Schlosberg, John s. Dryzek, *Digital Democracy- Authentic or Virtual?*, Organization & Environment, Vol. 15, No. 3, September 2002, стр. 332

21) Artje Gimmler, *Deliberative democracy, the public sphere and the Internet*, Philosophy and Social Criticism, Vol. 27, No. 4, стр. 30-31

22) Френк Канингам, *Теорије демократије*, Филип Вишњић, Београд, 2003, стр. 216

змом, изузетно скептични када је реч о могућностима електронске демократије као облика непосредне демократије (која се у већини случајева изједначава са референдумском демократијом). Норберто Бобио (*Norberto Bobio*) сматра целу замисао “детињастом”: “Судећи по законима који се данас доносе у Италији, добар грађанин би требало да буде позван да да свој глас бар једанпут дневно.”²³⁾ По његовом мишљењу, овај облик претеране партиципације може произвести контраефекат и довести до пораста изборне апатије. Ђовани Сартори (*Giovanni Sartori*) такође види електронску демократију као могућност референдумске демократије, која замењује представничку и одређује је као “политички систем у коме (и) демос директно одлучује о појединим питањима, не више заједно, већ одвојено и у самоћи.”²⁴⁾ Признајући да је таква ситуација технички остварљива, он је врло скептичан према могућностима (и пожељности) овог (и сваког другог) облика референдумске демократије, на првом месту због тога што она увек представља игру нултог збира.

Друга најчешћа тема у анализи могућности е-демократије су избори. У већини земаља (и од стране већине актера, пре свега политичких партија) Интернет се посматра само у функцији представљања кандидата, и евентуално омогућавања расправе о њиховим ставовима. Примећено је да се политичке странке релативно споро прилагођавају овој новој технологији. Са друге стране, могућности гласања преко Интернета отварају многе проблеме и контроверзе, почевши од могућег угрожавања тајности гласања до могућности манипулације. Електронско гласање путем Интернета за сада је омогућено само у Естонији, и то само као једна од алтернатива.²⁵⁾ Чак и ако се не доводи у питање сумња у валидност избора, гласање преко Интернета сусреће се са много озбиљнијим структуралним проблемом: држава би, да би обезбедила једнака права свих, морала да обезбеди приступ Интернету за *све* грађане, што подразумева велике инвестиције у инфраструктуру. Ово је, међутим подухват на који ће се мало држава одважити, јер “суочен са са тешким изборима, велики број светских лидера закључује да има много приоритета већих од изградње домаћих Интернет капацитета, до те мере да су многе сиромашније земље чак одбиле да

23) Норберто Бобио, *Будућност демократије*, Филип Вишњић, Београд, 1990, стр. 24

24) Ђовани Сартори, *Демократија - шта је то*, ЦИД, Подгорица, 2001, стр. 140

25) О механизмима гласања у Естонији видети <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/europe/4343374.stm>, 10.03.2009.

плате минорне надокнаде, које потражује ICANN²⁶⁾ за одржавање домена држава.²⁷⁾

У области даље демократизације полиархија може се указати на још неке могућности Интернета. Тако се неки аутори надају коначном остваривању демократског обећања о транспарентности владавине: “нова технологија ће отворити процесе администрације спољашњим посматрачима ефикасније него икада раније.”²⁸⁾ Такође се наводи да би Интернет могао послужити за реинтеграцију мањина у политички живот.²⁹⁾

Мишљења о улози Интернета у демократској транзицији се разликују. Док по једнима Интернет представља дугорочну стратешку претњу ауторитарним режимима, јер више неће моћи ефикасно да спречавају контакт својих грађана са грађанима других земаља,³⁰⁾ други указују да би “повећан приступ Интернету на локалном нивоу у земљама у развоју био ‘политички позитиван фактор’“, али да то неће само по себи донети индивидуалну слободу или демократску владавину.³¹⁾

Када је реч о демократизацији на међународном плану, многи виде Интернет као један од главних механизма помоћу којих се то може постићи. Тако Питер Фердинанд (*Peter Ferdinand*) сматра да је “један од најупадљивијих ефеката Интернета његова способност да шири идеје и производе преко националних граница. Он је једна од најефикаснијих снага глобализације.”³²⁾ Са друге стране, Франда (*Marcus Franda*) сматра да се мишљење о потенцијалу Интернета за стварање глобалне демократије заправо заснива на међународној комуникацији невладиних организација чији је број у већем делу света још увек миноран.³³⁾

26) ICANN - Internet Corporation for Assigned Names and Numbers – организација у чијој је надлежности додељивање Интернет адреса. Видети: <http://www.icann.org>

27) Marcus Franda, *Launching into Cyberspace: Internet Development and Politics in Five World Regions*, Lynne Rienner Publishers, London, 2002, стр. 234

28) Peter Ferdinand, *The Internet, Democracy and Democratization*, Democratization, special issue, 2000, стр. 5

29) исто, стр. 7

30) исто, стр. 12

31) *E-Commerce at the Grass Roots*, стр. 34, 42-43. Prema: Marcus Franda, *Launching into Cyberspace: Internet Development and Politics in Five World Regions*, Lynne Rienner Publishers, London, 2002, стр. 234

32) Peter Ferdinand, *The Internet, Democracy and Democratization*, Democratization, special issue, 2000, стр. 11

33) Marcus Franda, *Launching into Cyberspace: Internet Development and Politics in Five World Regions*, Lynne Rienner Publishers, London, 2002, стр. 233

Уопште, Франда прилично песимистично закључује да иако је “у теорији могуће замислити да Интернет на крају окупи људе сличног мишљења из многих земаља да помогну изградњу отворенијих комуникационих мрежа, гушћег ткања глобализације, и коначно, отворенијих цивилних друштава или чак демократије”³⁴⁾ пракса није ни близу тог претпостављеног циља.

Основна претња демократском потенцијалу Интернета, по многим ауторима, је његова комерцијализација. Гимлер (*Artje Gimmler*) тако сматра да би увођење такси за приступ информацијама и пратеће ограничавање информација и интеракција, представљало велику препреку Интернету, као медијуму јавне сфере.³⁵⁾ Мунк, (*Ronaldo Munck*) са друге стране, сматра да су електронске комуникације данас пре капиталистички, него демократски пројекат. По њему, “ако су глобалне комуникације (и нов, мада већ посрћући е-комерц) део глобалног тржишта, њихов демократски потенцијал нужно ће бити ограничен.”³⁶⁾

Истраживање електронске демократије у политикологији данас, тесно је повезано са истраживањем демократизације. Иако постоје различита тумачења овог феномена, па се чак користе и различити називи, изгледа да су се до сада искристалисала бар два основна значења, која сумира Питер Шејн (*Peter Shane*): 1) дизајн и развој дигиталних информационих и комуникационих технологија, у циљу унапређења демократске политичке праксе, и 2) нова етапа у развоју демократије током које ће бити продубљена њена легитимност и виталност, било на локалном, националном, или глобалном плану.³⁷⁾

Без обзира на то да ли се електронска демократија разуме само као средство или као потпуно нова форма демократије, она недвосмислено пружа одређене могућности за демократизацију. То обухвата како демократску транзицију, тако и даљу демократизацију савремених полиархија и демократизацију свих аспеката друштвеног и политичког живота на локалном, али и међународном нивоу.

Остављајући по страни радикални технодетерминизам, као и интерпретације које се заснивају на претераном одушевљењу технологијом као таквом, можемо закључити да електронска демо-

34) исто, стр. 233

35) Artje Gimmler, *Deliberative democracy, the public sphere and the Internet*, Philosophy and Social Criticism, Vol. 27, No. 4, стр. 33

36) Ronaldo Munck, *Globalization and Democracy: A New “Great Transformation”?*, Annals, AAPSS, 581, May 2002, стр. 14

37) Peter M. Shane, (ur.), *Democracy Online: The Prospects for Political Renewal through the Internet*, Routledge, New York, 2004, стр. xi

кратија за сада ипак више у домену потенцијалног него актуелног. Остварење тог потенцијала првенствено ће зависити од друштвеног и политичког контекста. Даља истраживања друштвеног (и политичког) утицаја Интернета, његових могућности да допринесе даљој демократизацији на свим нивоима, али и ограничавајући фактори и потенцијални простори злоупотребе, свакако ће и у будућности бити једна од главних области истраживања политичке теорије.

ЛИТЕРАТУРА

- Argilla**, John; **Ronfeldt**, David, *Networks, Netwars and the Fight for Future*, First Monday, volume 6, Number 10 (October), <http://firstmonday.org/htbin/cgiwrap/bin/ojs/index.php/fm/article/view/889/798>, 10.03.2009.
- Бобои**, Норберто, *Будућност демократије*, Филип Вишњић, Београд, 1990.
- Dahlberg**, Lincoln *Democracy via cyberspace*, New Media and Society, Vol. 3(2)
- Дал**, Роберт, *Демократија и њени критичари*, ЦИД, Подгорица, 1999.
- Ferdinand**, Peter, *The Internet, Democracy and Democratization*, Democratization, special issue, 2000.
- Franda**, Marcus, *Launching into Cyberspace: Internet Development and Politics in Five World Regions*, Lynne Rienner Publishers, London, 2002.
- Gimmler**, Artje, *Deliberative democracy, the public sphere and the Internet*, Philosophy and Social Criticism, Vol. 27, No. 4
- Hand**, Martin, **Sandywell**, Barry, *E-topia as Cosmopolis or Citadel: On the Democratizing and De-democratizing Logics of the Internet, or, Toward a Critique of the New Technological Fetishism*, Theory, Culture & Society, Vol 19 (1-2)
<http://www.publicus.net/articles/edemresources.html>
- Ирис**, Антоан *Информационе магистрале*, Слио, Београд, 1999.
- Канингам**, Френк, *Теорије демократије*, Филип Вишњић, Београд, 2003.
- Лаш**, Кристофер *Побуна елита и издаја демократије*, Светови, Нови Сад, 1996.
- Munck**, Ronaldo, *Globalization and Democracy: A New "Great Transformation"?*, Annals, AAPSS, 581, мај 2002.
- Netchaeva**, Irina *E-government and E-democracy: A Comparison of Opportunities in the North and South*, Gazzete: the international journal for communication studies, Vol. 64, No. 5
- Сартори**, Ђовани, *Демократија - шта је то*, ЦИД, Подгорица, 2001.
- Schlosberg**, David, **Dryzek**, John S. *Digital Democracy- Authentic or Virtual?*, Organization & Environment, Vol. 15, No. 3, September 2002.
- Shane**, Peter M. (ur.), *Democracy Online: The Prospects for Political Renewal through the Internet*, Routledge, New York, 2004.

Ivana Damnjanović

**E-DEMOCRACY - A POTENTIAL
FOR DEMOCRATIZATION**

Summary

Concept of e-democracy (cyber democracy, teledemocracy), although not completely clarified in political theory, is closely connected to democratization. So far there are two points of view: technocentric and sociocentric. Technocentrics claim that new digital information and communication technologies (ICTs) will inevitably lead to certain changes in the domain of democracy, while sociocentrics insist that impact and consequences of technology are conditioned by social factors. All three main currents in democratic theory – liberal, communitarian and deliberative – agree that e –democracy could enhance the democratic process. They differ in conception of main advantages of e-democracy as well as desirable directions of its development. There is consent, however, that e-democracy bears significant potential for democratization at all levels – from democratic transition and further democratization of stable poliarchies, to democratization of society from local to global level.

Keywords: e-democracy, cyber democracy, teledemocracy, democratisation, democratic theory, ICTs.